

Eessõna

KUI KELLEL TAHES PALUTAKS ESILE TUUA MÕNI SKANDINAAVIA positiivne omadus, seisaks ta raske valiku ees. Põhjamaad on maailmas juhtival kohal paljude asjade poolest alates sotsiaaltoolekandest, keskkonnakaitsest, soolisest võrdõiguslikkusest ja konfliktide lahendamisest kuni sisekujunduse, popmuusika, krimikirjanduse ning niisuguste kultuuriliste fenomenideni nagu *hygge* ja *sisu*. Skandimaaniast on saanud globaalses kultuuris püsiv nähtus, osalt tänu Põhjala riikide loomingu- lisele eneseturundamisele, mis on pälvinud kogu maailmas tähelepanu ja imetlust.

Ometi ei ole kogu Põhjamaade ajalugu ühemõtteliselt positiivne. Kõrgkeskajal hoidsid viikingite retked suurt osa Euroopast hirmu all. Varauusajal kuulusid Rootsi ja Taani oma aja sõjaliselt kõige agressiivsemate ja ekspansionistliku- mate riikide hulka, pidades hulganisti sõdu nii teineteise kui ka muude riikide vastu. 20. sajandil tekitas paljudes moraal- seid kõhkclusi Skandinaavia neutraalsus. Ja kui tänapäeva Skandinaavia heaoluriigid tagavad oma kodanikele ilmselgelt mugava elu, siis on ka neid, kelle arvates lämmatab see algatus- võimet ja soodustab konformismi. Viimastel aastakümnetel on väljakutseid tekitanud immigratsiooni politiseerimine ja

geopoliitika „naasmine“ Läänemere piirkonda Venemaa agressiooni näol, mis on praegu suunatud eeskätt Urkaina vastu.

Mõistagi ei saa terve piirkonna lühiajalugu oma teemade ja struktuuri poolest olla muud kui üksnes äärmiselt valikuline. Siinses raamatus esitatud narratiiv on osalt kronoloogiline ja osalt temaatiline – viimast eeskätt siis, kui keskendutakse Põhjamaade edulugude ja läbikukkumiste üldisemale küsimusele. Neid võrreldakse Põhjamaade endi püüdlustega, aga samuti nii nende lähemate kui ka kaugemate naabrite tegevusega.

Skandinaavia edulugu alates inimasustuse tekkest kuni praeguse juhtiva rolli saavutamiseni maailmas ei ole ülemäära raske kirjeldada. Võib-olla just sellepärast on eriti tähtis käsitleda ka seda, milles Põhjamaad on ebaõnnestunud või mille kallal pidanud eriliselt vaeva nägema. Mõningate näidetena võib siin esile tuua antropogeense katastroofi keskaegsel Islandil, eugeenilise steriliseerimisprogrammi Rootsis ja valusad kompromissid, mida Soome pidi tegema külma sõja aastatel.

Loomulikult on seda, milliseks see raamat kujunes, mõjutanud ühtlasi mu enda huvid ja kogemused. Viiest Põhjala riigist – Taani, Soome, Island, Norra ja Rootsi – olen ma kõige rohkem aega veetnud Rootsis ja Islandil. Samas on Soome ajalugu minu arvates kõige huvitavam ja mitmetahulisem. Taanil on arvatavasti kõige kaunim pealinn ja Norra tõuseb enim esile oma looduse ilu poolest. Ma olen püüdnud olla kõigi vastu nii õiglane kui võimalik.

Lõpuks tuleb tõdeda, et kõigis siinses raamatus käsitletud küsimustes ei ole ma kaugeltki ekspert ja olen väga sageli tuginenud paljude teiste uurimustele, et oma teadmisi Skandinaavia ajaloost edendada. Neile kuulub mu sügavaim tänu.

Mis on Skandinaavia?

SKANDINAAVIA EHK PÕHJALA KOOSNEB VIIEST ERALDI-seisvast rahvusriigist: Rootsi, Taani, Norra, Soome ja Island. Lisaks kuuluvad Skandinaavia juurde ka kolm autonoomset territooriumi: Fääri saared ja Gröönimaa on Taani ning Ahvenamaa Soome koosseisus. Vähemalt mõningal määral räägib see raamat neist kõigist.

Kõigepealt on kohane märkida ka seda, kuidas mitte kõik ei ole ühel meelel, et termineid „Skandinaavia“ ja „Põhjala piirkond“ (ehk skandinaavia keeltes Norden) võib sünonüümidenä kasutada või et just nii oleks kõige õigem toimida. Väga sageli mõeldakse Skandinaavia all ainult Rootsit, Taanit ja Norrat, samas kui Põhjala arvatakse hõlmavat ka Soomet ja Islandit. Niisugune vahetegemine, ükskõik millised selle head küljed ka ei ole, teeks ajalooraamatu kirjutamise siiski raskeks. Soome kuulus 1809. aastani Rootsi kuningriigi koosseisu ja on alati olnud oma Skandinaavia naabritega silmapaistvalt tihedalt seotud. Island sai Taanist täielikult sõltumatuks alles 1944. aastal. Seetõttu on mõistlik Skandinaavia üldlase ajaloo puhul käsitleda ka neid. Tegelikult katab kahe vana Skandinaavia kuningriigi – Rootsi ja Taani – umbkaudne ajalooline ulatus kaunis täpselt tänapäevase Põhjala piirkonna.

Just sellepärast on – vähemalt minu meelest – kõige parem käsitleda Skandinaaviat ja Põhjamaid enam-vähem kui sünonüüme.

Ehkki geograafilised ja ajaloolised faktid üksikute riikide kohta mängivad olulist rolli, ei ole need piirkonna kui terviku mõistmiseks kaugeltki piisavad. Kogu Skandinaavia ajaloos tuleb pöörata erilist tähelepanu neid kõiki mõjutanud arengutele ja sündmustele, sageli – ehkki mitte alati – võrdlemist võimaldaval moel, ning sellele, kuidas sarnased kultuurilised tõekspidamised ja piirkonna riikide omavahelised sidemed suunasid neid tihtipeale suurtele väljakutsetele reageerima sarnasel moel.

Põhjala piirkond tänapäeval

Samamoodi mängib olulist rolli see, millisena seda piirkonda ette kujutatakse. Arvatavasti on mõistlik tõdeda, et peaaegu igal haritud inimesel on Skandinaavia kohta mingi arvamus. Enamasti keskendutakse erinevustele – väga sageli positiivsetele – muu Euroopa või lääne peavoolust, tõstes Skandinaaviat esile kui teatud perifeerset utoopiat, kus tavapärased lääne realiteedid tihti täiel määral ei kehti ja neid asendab justkui mingi tabamatu ime – puutumatu loodus, üldine heaolu ja rahulik elu. Skandinaaviat vaikimisi imetletakse, aga tuntakse samal ajal ka kurbust, et sealseid õppetunde ei ole hõlpsasti võimalik mujale üle kanda.

Idee, et Põhjamaades on midagi erilist, ei ole uus. Teatud mõttes võib märke selle kohta leida juba muistse Kreeka geograafiaalases kirjutises Ultima Thulest, Põhja-Euroopa müütilisest paigast, „kus päike kunagi ei looju“ (Geminus Rhodoselt, u 1. sajand eKr) ja kus „ei ole enam õiget maad ega merd ega õhku“, vaid kus need elemendid sulavad kokku, olles „umbes sellise tihedusega nagu meduus“ (Polybios, u 140. aastal eKr, tsiteerides Pytheast). Tänapäeval ei räägi me mõistagi enam meduusidest, vaid Põhjala riikide erilisest ühisest identiteedist ning mitmesugustest geograafilistest ja kujutlustes loodud tunnusjoontest, millel see põhineb. Ometi püsib visalt alal kalduvus võrrelda Skandinaaviat ülejäänud läänega. Nagu Taani ajaloolane Uffe Østergaard on tõdenud, „tajutakse Põhjalat mitteeuroopaliku, mittekatoliikliku, Rooma-vastase, antiimperialistliku, mittekoloniaalse, rahuarmastava, väikese ja sotsiaaldemokraatialikuna“.

Niisugused ettekujutused Skandinaaviast ei vasta täielikult tegelikkusele. Põhjamaad asuvad vähemalt suuremas osas ilmselgelt Euroopas, ka seal elab ilmselgelt katoliiklasi, samuti võib esitada vastuargumente väidetele nende sotsiaaldemokraatliku poliitika, rahuarmastuse ja mittekoloniaalsuse

kohta. Ja kuivõrd Põhjala pindala on kokku rohkem kui 3,5 miljonit ruutkilomeetrit, ei saa seda piirkonda kindlasti väikeseks pidada. Geograafiliselt on see suurem kui India Vabariik, mille pindala on 3,3 miljonit ruutkilomeetrit.

Teisalt ei saa Skandinaavia oma rahvaarvuga – umbes 28 miljonit – 1,43 miljardi elanikuga Indiale ligilähedalegi. Sellest järeldub, et Põhjamaad on äärmiselt hõredalt asustatud: keskmine rahvastiku tihedus on seal kõigest 7–8 inimest ruutkilomeetri kohta. Piirkonniti asustustihedus siiski suuresti varieerub, alates 3,4 inimesest ruutkilomeetri kohta Islandil kuni 127 inimeseni Taani põhialadel. Skandinaavias on ka mitu suurt ja kiiresti kasvavat linna. Stockholmi suurlinnastus elab 2,4 miljonit inimest, see on peaaegu veerand kogu Rootsi rahvaarvust. Teised Põhjamaade pealinnad – Oslo (linnastus 2,1 miljonit inimest), Oslo (1,59 miljonit), Helsingi (1,56 miljonit) ja Reykjavík (247 000) – on samamoodi endasse koondanud suure osa oma riigi rahvastikust. Selles mõttes on äärmuslik Island: umbes kaks kolmandikku selle napist rahvastikust (366 000) elab kas Reykjavíkis või kohe selle külje all.

Asjaolu, mida võib pidada Skandinaavia ehk kõige silmapaistvamaks tunnusjooneks, mida Østergaardi nimekiri küll otseselt ei maini, ehkki sellele siiski viitab: kõigepealt kuuluvad need viis riiki ikkagi mingil moel kokku. Mis siis üldse paneb meid arvama, et nad kõik on Põhjamaad?

Kõige ilmsem on see, et nad asuvad lähestikku. Skandinaavia poolsaar, mida ümbritsevad kolmest küljest Atlandi ookean ja Läänemeri, moodustab kogu piirkonna loodusliku tõmbekeskuse. Kuna poolsaare lääneosa hõlmab Norra ja idaosa Rootsi, võib Norrat ja Rootsit nimetada viie Põhjala riigi südameks. Aga natuke lõuna pool asuv Taani on neile geograafiliselt väga lähedal. Rootsist idas asuv Soome on kohe poolsaare kõrval. Siiski on ka piirkondi, mis on kaugemal. Island ja Fääri saared,

mis paiknevad eemal Atlandi ookeani põhjaosas, ei asu üldse teiste Põhjamaade lähedal. Gröönimaa asub veelgi kaugemal läänes – lausa väljaspool Euroopat. Ometi kuuluvad ka need kolm teistega kokku. Piirkonna määratlemisel on vähemalt sama olulised kui geograafia ka Põhjamaade tihedad keelelised, kultuurilised, ajaloolised ja poliitilised sidemed. Just need sidemed moodustavad regiooni kollektiivse identiteedi aluse.

Kultuuriliselt on ülimalt oluline, et Mandri-Skandinaavia keeled – rootsi, norra ja taani keel – on vastastikku mõistetavad. Oma ühisest Põhjamaade algkeelest, mida räägiti umbes tuhat aastat tagasi, on need küll eri teid mööda edasi arenenud, kuid õige vähese pingutusega saab norralane aru taanlasest ja rootslane norralasest. Saarte Skandinaavia keeled – fääri ja eriti islandi keel – on konservatiivsemad ning seetõttu palju lähedasemad viikingite algupärasele keelele. See tähendab, et fääri ja islandi keel ei ole Mandri-Skandinaavia keeli rääkivatele inimestele, kes pole neid õppinud, tavaliselt arusaadavad. Kuid ajaloolistel ja poliitilistel põhjustel räägivad enamik islandlasi ja kõik Fääri saarte elanikud ka taani keelt, mis annab neilegi takistusteta ligipääsu Põhjamaade keelekogukonnale. Gröönimaalased on samuti kakskeelsed, rääkides nii eskimoaleuudi keelkonda kuuluvat grööni keelt kui ka taani keelt.

Nagu grööni keel, ei ole ka soome keel Põhjamaade teiste keeltega sugugi seotud ning kuulub tegelikult hoopis neist täiesti erinevate soome-ugri keelte hulka, millel ei ole indoeuroopa keeltega midagi ühist – soome-ugri keelte hulka kuuluvad ka eesti ja ungari keel. Siiski on soome keel suguluses saami keelega, mis on üks Norra ja Rootsi ning ka Soome enda tähtsamaid vähemuskeeli. Lisaks räägib Soomes suur rahvusvähemus rootsi keelt, mis on riigi teine ametlik keel – nii et kõik soomekeelsed lapsed õpivad vähemalt mingil määral ka rootsi keelt. Seega on teoreetiliselt võimalik, et soomlane

ja gröönlane saavad omavahel suhelda ilma inglise keelt kasutamata. Põhjamaade keelekogukond on tähelepanuväärne nähtus.

Muid kultuurilisi, ajaloolisi ja poliitilisi ühisjooni leidub Põhjamaade vahel nii ohtrasti, et neid kõiki ei jõua siin üles lugeda. Paljud neist – alates viikingitest kuni sotsiaaldemokraatiani ja veel kaugemalegi – tuuakse järgnevates peatükkides mõistagi esile. Siinse peatüki lõpetuseks tasub aga rõhutada, et samamoodi nagu geograafia, ei saa ka kultuur ja ajalugu üksi tagada regionaalse identiteedi kujunemist ja püsimist. Piirkonna rahvad ja institutsioonid peavad samuti sellesse sügaval emotsionaalsel tasandil uskuma ning sellesse panustama. See panustamine võib avalduda mitmel moel. Kõigepealt võib see ilmnedu piirkondlike organisatsioonide ja institutsioonide kaudu. Need saavad koordineerida poliitikaküsimusi, toetada ja rahastada kogu regiooni hõlmavaid projekte ning täita muid ülesandeid, mille on neile delegeerinud riikide parlamendid ja valitsused. Skandinaavias kuuluvad selliste asutuste hulka näiteks Põhjamaade Nõukogu, Põhjamaade Ministrite Nõukogu, Lääne-Põhjamaade Nõukogu ja mitmed teised, ning aeg-ajalt on nad kandnud piirkonnas olulist rolli.

Institutsioonid saavad aga luua üksnes suhteliselt põgusa piirkondliku identiteedi – sellise, mis on pinnapealne ja sõltub konkreetsetest algatustest, näiteks rahastuse saanud projektidest. Põhjamaad muudab eriliseks nende sügavam kollektiivne identiteet, mis põhineb loomulikul ja igapäevasel ühtekuuluvustundel ning valmisolekul oma Põhjamaade naabreid mitmel moel eelistada – samamoodi, nagu eelistatakse oma kaasmaalasi või usukaaslasi. Tegelikult on „põhjamaisuus“ skandinaavlaste puhul omamoodi teise tasandi rahvuslikkuse vorm, mis on nende esmase rahvuskuuluvusega tihedalt läbi põimunud. Ei saa olla rootslane, taanlane või norralane, olemata põhjamaalane. Põhjamaalased on nad kõik nagunii.